

MARXISTIESE PERSPEKTIEWE OP DIE SUID-AFRIKAANSE EKONOMIE

Prof. E.P. Beukes

Departement Ekonomie, UOVS

ABSTRACT

The author states at the outset that the paper deals with scientific or theoretical Marxism, and not with the extent to which Marxism has found room in the thoughts and deeds of the concrete institutions and organizations like, for instance, the ANC. The discussion starts off with a consideration of the fact that it is not easy nowadays to get away from a wide variety of interpretations of Marx, and he offers a useful schematic division for the historical course of Marx interpretations. Following this there is a consideration of some aspects of a non-Marxist perspective on the South African African economy, which offers a background to a consideration of aspects of a Marxist perspective. He refers to the fact that a long-drawn out debate has gone on between a group of Marxist academics and a variety of non-Marxists, and the struggle in the main has been about the question as to what constitutes the main source of conflict in South Africa, a question which can be reduced to the implications of capitalist development in South Africa. In a further consideration of economic change in South Africa, he comes to the conclusion that structural changes in the economy have not spurred the government on to change the racial basis of society in any real way. In the final evaluation, he deals with the fact that this type of Marxist analysis can make a real contribution in lifting some veils from the present situation - but the main problem of this sort of analysis once again is that it does not contribute much to creating constructive solutions to the present predicament. In the final analysis it is only a true commitment to Biblical teachings and tenets which can be really healing.

1. AFBAKENING

Die opmerkings wat in hierdie artikel gemaak word, is op wetenskaplike of teoretiese Marxisme toegespits. Dit laat dus buite rekening in welke mate Marxisme neerslag vind in die denke en dade van konkrete instellings en organisasies soos die SA Kommunistiese Party, die African National Congress, the National Forum of vakunies en vaksentrales.

Vanweë die histories-materialistiese inset van alle Marxistiese teorieë is dit nie so maklik om Marxistiese ekonomiese teorie van ander aspekte daarvan te isoleer nie. Hierdie vervlegting moet tewens goed in ag geneem word om aan die bedoeling van Marxistiese teorie reg te laat geskied.

2. ENKELE ONDERSKEIDINGE VOORAF

Dit is nie vandag meer moontlik om oor Marx en sy invloed te skryf sonder om kant te kies in die enorme verskeidenheid van Marx-interpretasies nie. Soos McLellan (1979) aantoon, kan daar sedert sy oorlye aan die einde van die vorige eeu 'n veelvoud van interpretasies en verdere ontwikkelinge van Marx onderskei word. Die ambivalensie van sy intellektuele nalatenskap voer natuurlik terug na sy verband met die filosofie van Hegel, sy aktivistiese instelling t.o.v. die verhouding tussen teorie en praktyk asook die onvoorsiene rigting waarin die geskiedenis van bykans alle lande sedert die vorige eeu ontwikkel het.

Bertels (1973:273-274) verskaf 'n bruikbare skematiese indeling van die geskiedkundige verloop van Marx-interpretasies. Hy onderskei die volgende vier lyne;

- Die lyn van Engels en Kautsky. Dit probeer sy filosofie uitbou tot 'n allesomvattende wêreldbeskouing in 'n growwe materialistiese vorm.
- Die lyn van Lenin. Dit bied 'n voluntaristies gewysigde wêreldbeskouing wat uitloop op die Sowjet-Russiese staatsdoktrine (wysgerig geëtiketteer as Diamat) en in die Stalinperiode ondersteun word met die praktyk van growwe persoonsverheerliking.

- Die lyn van die sosiaal-demokratiese revisie. Dit word gebaseer op 'n redelik onbevange waarneming van die veranderingskapasiteit van die kapitalisme vanaf die eeuwending en gaan lynreg in teen Marx se prognose van die ineenstorting daarvan. Voorts gaan dit saam met die keuse vir politieke manewrering in die Wes-Europese parlementêre sisteem. In sekere sin word Marx hierdeur gedegradeer tot een van die historiese bronne van die demokratiese arbeidersbeweging op sosialistiese grondslag.
- Die lyn van die sg. Neo-Marxisme. Dit ontstaan na die einde van die Eerste Wêreldoorlog en verteenwoordig 'n poging om terug te keer na die "outentieke" Marx, wie se denke nie as afgeslote beskou word nie. Die ontmitologisering van Stalin en daarna van die Sowjetunie self bring die Neo-Marxisme tot 'n posisie van kritiese onverbondenheid. Die ontwikkelinge in die Keynesiaans veranderde Weste en die ontwikkelingsproblematiek van die Derde Wêreld word in hierdie kring beskou as nuwe werklikhede wat uit die grond deurlig en geanaliseer moet word.

Hoewel die bostaande indeling moeilik ruimte laat vir 'n ander opvatting as dat die Neo-Marxisme die vitalste en betekenisvolste variant van hedendaagse Marxisme is, word die onderskeid tussen Marxisme en Neo-Marxisme nie geredelik in die geledere van Marxistiese teoretici aanvaar nie (Foster-Carter in De Kadt & Williams, 1974:67).

Volgens Heilbroner (1980:20-22) kan die volgende aspekte as die waarmerke van egte Marxistiese denke beskou word:

- (i) 'n dialektiese benadering van kennis,
- (ii) 'n materialistiese benadering van die geskiedenis,
- (iii) 'n kritiese analise van die kapitalisme as 'n omvattende sosiale bestel en
- (iv) 'n toewyding aan sosialisme as die enigste uitweg uit die penarie van ons tydvak. Indien die analises van die Suid-Afrikaanse situasie deur denkers beskou word wat hulleself as Marxistiese teoretici

identifiseer, blyk dit dat al die elemente van Marxisme soos Heilbroner dit aandui, inderdaad in hulle werk aanwesig is.

In enige kort opstel kan nie ingegaan word op alle punte wat na regte aandag moet ontvang nie. Die onderskeidings wat hier aan die orde gestel is, het dus bloot ten doel om die raamwerk te verskaf waarteen die hieropvolgende opmerkings geplaas en beoordeel moet word.

3. ENKELE ASPEKTE VAN 'N NIE-MARXISTIESE PERSPEKTIEF OP DIE SUID-AFRIKAANSE EKONOMIE

In die geleedere van Afrikaanse denkers oor die geskiedenis van Suid-Afrika was dit feitlik altyd die geval dat die verloop van sake geïnterpreteer is as die resultaat van die botsende belange van verskillende kultuurgroepe as kultuurgroepe. Dit beteken dat die verhaal van apartheid as 'n sosiopolitieke beleid beskou is as die eintlike determinant van waar ons vandag aangeland het. Die wyse waarop die aanvanklike argitekture van die beleid hulle daarvoor uitgelaat het, bied ook ruim grond vir hierdie interpretasie (De Klerk, 1975:193-228).

In die mate wat moderne ekonomiese groei (gebaseer op groeiende en wydverspreide industrialisasie) veral sedert die einde van die Tweede Wêreldoorlog in Suid-Afrika die hele gelaat en patroon van die samelewing verander het, kan hierdie eensydige beeld van wat die deurslaggewende invloede in die hedendaagse geskiedenis is, nie meer orent gehou word nie. Die groeiende deelname van Afrikaners aan die mees gesofistikeerde elemente van die ekonomie (wat hulle dus 'n steeds groter gevestigde belang in die geleentheid vir die opstryk van winste gegee het) en die ernstige impasse waarin die owerheid met die deurvoering van die beleid van afsonderlike ontwikkeling gekom het, het die belang van die ekonomiese aspek van die situasie ook vir die Afrikaners onderstreep.

Dit is dus opmerklik dat daar vanaf die middel van die sewentigerjare in die geleedere van Afrikaners wat leidende posisies in die sake- en ekonomiese lewe beklee, 'n nuwe vorm van kritiek op aspekte van die regering se beleid na vore gekom het. Dit spits toe op wat beskou word as sosialistiese vorme van die deelname van die owerheid aan die ekonomie. Die gevolg hiervan is volgens die kritici (bv. Wassenaar (1977)

en Lombard (1978)) nie alleen die belemmering van die maksimale groeimoglikhede van die ekonomie nie maar die uitbreiding van die rol van die owerheid na aspekte van die maatskaplike bestel wat nie met reg as sy terrein beskou kan word nie. Laasgenoemde bied ook in hierdie perspektief minstens die gedeeltelike verklaring vir die owerheid se ernstige probleme met die handhawing van orde en die verskaffing van 'n basis vir volgehoue groei in die lewenstandaard van die hele bevolking. Die oplossing wat deur hierdie kritici aangebied word, is eenvoudig die terugtrekking van die owerheid uit soveel moontlik van die aspekte van die samelewing as wat met die blote instandhouding van 'n minimum aan wet en orde te rym is - die denkbeeld van 'n beperkte regering.

Hierdie terugkeer na 'n oud-liberale idee van die verhouding tussen ekonomiese en politieke vryhede is deels op twee denkbeelde gebaseer. Die eerste is dat verwag kan word dat die koers van ekonomiese groei hierdeur aansienlik vergroot sal kan word - wat veel meer beweegruimte skep vir die verbetering van die lewenstandaard van die inwoners van die land. Die tweede is dat daar geen vrees hoef te bestaan dat die groter individuele vryheid wat toegelaat word, die goeie orde sal ondermyn nie. In die verlengde van die 18de- en 19de-eeuse ekonomiese teorie word gewys op die rol van mededinging tussen die verskillende deelnemers aan die vrye mark. Dit sal in die gevleuelde woorde van Adam Smith daarvoor sorg dat 'n "onsigbare hand" die miljoene botsende aansprake van al Suid-Afrika se inwoners sonder owerheidsdeelname onderling met mekaar versoen. Die ekonomies onbelangrike kwessie van die ras of kultuurgroep waaraan 'n deelnemer aan die mark behoort, sou hierdeur van sy plofbare en verdelende krag ontnem word.

4. ASPEKTE VAN 'N MARXISTIESE PERSPEKTIEF

Die voorgaande afdeling verskaf 'n gedeeltelike agtergrond waarteen die Marxistiese analyses van die Suid-Afrikaanse geskiedenis beskryf en geëvalueer kan word. Om die agtergrond vollediger te maak is dit nodig om te verwys na 'n baie invloedryke werk wat in hierdie verband in 1969 en 1971 onder redakteurskap van Thompson en Wilson in twee volumes verskyn het. Dit is die Oxford History of South Africa, hierna OHSA genoem. Daarin is 'n gesofistikeerde en uitvoerige analise van die

Suid-Afrikaanse geskiedenis volgens 'n eksplisiet liberale uitgangspunt uitgevoer. (Dit is wel nodig om daarop te wys dat die liberale kyk op politiek en ekonomie meer as een nuanse vertoon, sodat die visie van byvoorbeeld Lombard en die meeste van die skrywers van die OHSA nie tot dieselfde gevolgtrekking aanleiding gee nie.)

Die verskyning van die OHSA het tot 'n uitvoerige en langdurige debat aanleiding gegee, veral tussen 'n groep Marxistiese akademici - meestal uitgeweke Suid-Afrikaners wat in Engeland gesetel is - en 'n verskeidenheid nie-Marxiste. (Die verloop van hierdie debat tot in 'n bepaalde stadium is goed opgesom deur Wright (1977) en deur Posel (1983) op datum gebring.)

Die breë lyne van die debat handel oor die vraag: Wat is die vernaamste bron van konflik in Suid-Afrika? Die antwoord op hierdie vraag verdeel die respondente in twee breë groepe. Aan die een kant is daar die groep wat die oorheersende klem plaas op die aanwesigheid van 'n aantal rasse- en etniese groepe met groot onderlinge verskille t.o.v. kultuur, godsdiens en lewenstandaard. Dit verskaf hiervolgens die basiese redes vir wrywing, vooroordeel en konflik. Aan die ander kant is daar die groep wat die klem plaas op die erg ongelyke stand van materiële bevoorregting in Suid-Afrika en wat op die uitbuiting van die armes (meestal Swartes) deur die rykes (meestal Wittes) wys.

Die debat gaan dus in sy kern om die implikasies van kapitalistiese ontwikkeling in Suid-Afrika, veral toegespits op die vrae: Deur wie en met watter oogmerke word die vernaamste politieke en ekonomiese hefbome beheer en wat sal die langtermynuitwerking van volgehoue ekonomiese groei wees op die verdeling van ekonomiese en politieke mag? In die literatuur het die debat as die "ras-klas"-debat bekend geraak.

Alhoewel daar - soos in die meeste akademiese debatte - 'n meningsverskil is oor die mate waarin die verskillende partye mekaar se standpunte korrek weergee, word die terme daarvan deur Posel (1983:51) soos volg opgesom: Die Marxiste beweer dat die liberale standpunt inhou dat daar analities voorrang verleen moet word aan rasse- eerder as aan klasseveranderlikes om die situasie in Suid-Afrika te verklaar. Voorts sou dit ook inhou dat segregasie en apartheid vir kapitalistiese groei in

Suid-Afrika eerder disfunksioneel as funksioneel is. In lynregte teenstelling hiermee kom die oorspronklike Marxistiese standpunt neer op die voorrang van klasse- bo rasseveranderlikes vir 'n gepaste analise van die situasie in Suid-Afrika en beweer dit verder dat segregasie en apartheid vir kapitalistiese groei volkome funksioneel is.

4.1 Verdere uiteensetting van die liberale siening

Die liberale opvatting hanteer twee ineengeskakelde tesse oor die langtermynuitwerking van ekonomiese groei, wat vir die toekomstige opset in Suid-Afrika belangrike implikasies het (Schlemmer & Webster, 1977:10). Die eerste is dat langtermyn-ekonomiese groei gevolg het wat die strukture van 'n samelewing fundamenteel verander. Die tweede is dat rassevooroordeel deur die interne vereistes van ekonomiese groei en ekonomiese logika oor die verloop van tyd verminder word. Daar is dus hiervolgens in Suid-Afrika 'n teenstrydigheid en konflik tussen die rasionaliteit van die markstelsel en die irrasionaliteit van rassisme, laasgenoemde sowel in die vorm van persoonlike vooroordeel as in die vorm van apartheid.

Oor die verloop van tyd sal, volgens hierdie siening, die uitwerking van rasse- of etniese identiteit verdwyn as faktore wat die sosioëkonomiese verhoudinge van die gemeenskap struktureer, en vervang word met rasionele ekonomiese belange. In die mate wat apartheid die proses van ekonomiese groei vertraag deur met die vereistes van die markstelsel in te meng, sal dit die lewenstandaard ook van die Blankes afrem. Indien hulle met die keuse tussen 'n volgehoue toename in welvaart of die behoud van rassistiese vooroordeel gekonfronteer word, sal die steeds meer materialistiese Blankes voorspoed en integrasie kies. Daardeur sal die opwaartse ekonomiese mobiliteit van Swartes vergroot, wat op sy beurt lei tot sosiale en politieke mobiliteit en uiteindelik tot die liberalisering en demokratisering van Suid-Afrika op 'n vreedsame en revolusionêre wyse.

4.2 Verdere uiteensetting van die Marxistiese siening

Sedert die sewentigerjare het daar 'n groeiende corpus van studies en literatuur verskyn wat die verhouding tussen die hantering van

rasseverhoudinge andersyds en kapitalistiese ekonomiese ontwikkeling andersyds herwaardeer (Hugo & Kotze, 1983:118). Op grond van studies oor die geskiedenis van arbeid, die dinamiek van Blankeoorheersing en die rol van mynbou het 'n aantal skrywers die standpunt ingeneem dat ras en etnisiteit deur die oorheersende Blankeklas in Suid-Afrika gebruik is vir manipulerings ter wille van politiek en ekonomiese voordeel.

Wolpe (1972) en Bundy (1972) het die verhouding ondersoek tussen die eienaars van kapitaal andersyds en die kleinboere in die bestaanslandboustelsel andersyds; Johnstone (1976) die wisselwerking tussen die Wit myneienaars en mynwerkers in hulle verhouding tot die Swart werkers; Davies (1979) die rol van die Wit werkersklas en die owerheid in die skepping van klasse en klasseverhoudinge; Morris (1976) die rol van die Wit landbousektor; O'Meara (1978) die motivering en mobilisering van Afrikanernasionalisme; Legassick (1974, 1975) die vereistes van kapitaalakkumulering; Lacey (1981) die samewerking van landbou- en mynboubelange in die ontwerp en toepassing van die trekarbeidstelsel en Inner (1984) die rol van die Anglo American-groep van maatskappye in Suid-Afrika.

Die basiese standpunt van die Marxisme is dat die huidige situasie in Suid-Afrika die gevolg is van die ekonomiese uitbuiting van die Swart bevolking deur die Blankes (Schlemmer & Webster, 1977:12). Alhoewel rassevooroordeel en selfs rassehaat op sigself irrasioneel mag wees, is dit rasioneel in soverre as wat dit 'n ideologiese basis verskaf wat die uitbuiting van Swartes regverdig. Die Suid-Afrikaanse ekonomie is in hierdie siening ook nie 'n werklike vryemarkeconomie waarin die produksiepeil en die hoogte van pryse suiwer op grond van die vrye wisselwerking tussen die kragte van vraag en aanbod tot stand kom nie. Dit is eerder 'n "arbeidsrepressiewe" ekonomie waarin die vinnige akkumulering van kapitaal en die hoë lewenstandaard van die Wit werkers moontlik gemaak word deur die versameling van onderdrukkende politieke maatreëls wat Swart werkers in 'n permanente posisie van ekonomiese en politieke onderhorigheid vasgevang hou. Die vrugte en voordele van ekonomiese groei word sodoende gekonsentreer in die hande van diegene wat die ekonomie beheer. Voorts beteken dit nie net die voortdurende vergroting van die ekonomiese mag van die heersende klasse nie maar

versterk dit ook hulle vermoë om die ondergeskikte klasse politiek en militêr te onderdruk.

’n Besondere bydrae tot die debat is ’n onlangse werk van Greenberg (1980). In ’n vergelykende studie van die invloed van kapitalistiese ontwikkeling op patrone van rasse- en etniese oorheersing kom hy tot die gevolgtrekking dat kapitalistiese ontwikkeling in hierdie soort samelewings die orde van bevoorregting op rassebasis in stand hou en algaande aanpas. Hierdie aanpassings kan soms tot teenstrydighede aanleiding gee wat dreig om die rasseorde te verander. Suid-Afrika verkeer tans, volgens Greenberg, in so ’n situasie van krisis vanweë die heersende teenstrydighede in die samelewingsorde.

Alhoewel Greenberg toegee dat die rasseonderskeid ’n reële basis vir vooroordeel is en nie as valse bewussyn beskryf kan word nie, beweer hy dat rasseoorheersing essensieel ’n klasseverskynsel is. Hy voer voorts ook uitvoerige argumente aan waarom die sakesektor in Suid-Afrika veel meer bevoordeel as benadeel word deur die soort ekonomiese bestel waarin die Swart arbeidersklas aan streng en uitvoerige beheermaatreëls onderworpe is. Hy beweer tewens dat dit hulle toerus met "... a scope and freedom of enterprise rarely achieved in modern times" (Greenberg, 1980:398).

Uit die geskiedenis van Suid-Afrika lees Greenberg af dat sekere veranderinge in die ekonomie tot ’n heerskappykrisis aanleiding gee. Dit sluit in die toenemende belangrikheid van die handels- en vervaardigingsektore; die stagnasie van die Blankevakbondbeweging en die meganisasie, verhoogde produktiwiteit en afnemende Swart arbeidsmag in die Blankelandbousektor. Dit het teen 1970 daartoe gelei dat die oorheersende invloed van die goudmynbedryf, Blankevakbonde en Blankeboere - wat almal van goedkoop Swart arbeid afhanklik is - op politieke gebied merkbaar begin afneem het.

Hierdie strukturele veranderinge in die ekonomie het egter nie die sakesektor aangespoor om die rassebasis van die samelewing ingrypend te verander nie. Dit was eers nadat onrus en weerstand ’n algemene verskynsel begin word het, dat die besef deurgebreek het dat so ’n toestand nie op plaaslike en internasionale vlak ’n gesonde sakeklimaat

skep nie. Dit het aanleiding gegee tot die poging om 'n Swart ondernemers- en middelklas te skep wat 'n sodanig gevestigde belang in die behoud van die opset het dat hulle dit vrywillig sal verdedig en probeer in stand hou. Die pogings van die sakesektor om met die patroon van bevoorregting op rassebasis weg te doen, word volgens Greenberg eers politiek van belang wanneer die onderdrukte deel van die bevolking die koste van voortgesette onderdrukking so hoog maak dat dit die heersende klas se ekonomiese posisie ondermyn.

Effektiewe verandering van die apartheidstelsel sal volgens Greenberg nie maklik en waarskynlik ook nie evolusionêr plaasvind nie. Die gevestigde belang van die burokrasie wat vir die uitvoering van die beleid van apartheid verantwoordelik is, is hierin die vernaamste struikelblok.

5. EVALUERING

Dit is sekerlik moontlik om op empiriese gronde beduidende kritiek op die analise van Marxiste te lewer. 'n Goeie voorbeeld hiervan is in die werk van Schlemmer en Webster (1977) te vind. Hierdie bydrae laat egter nie ruimte daarvoor nie.

Belangriker is egter om te let op die positiewe bydrae wat hierdie soort analise gelewer het. Die kern daarvan is sekerlik dat dit 'n aantal sluiers gelig het met betrekking tot die ideologiese rol van die beklemtoning van ras en etnisiteit as regverdiging vir die uiters ongelyke stand van ekonomiese bevoorregting en geleenthede. Die debat oor die hervormings wat vir vrede en voorspoed in Suid-Afrika noodsaaklik is, kan nie meer aan hierdie inset verbygaan nie. Die noue en onverbreeklike samehang van ekonomiese en politieke verandering het hiermee vir goed 'n onderdeel van die openbare debat geword, sowel wat die verklaring van die huidige situasie as die gepaste weg van hervorming betref.

Dit verskaf ook 'n belangrike inset om die aanspraak te beoordeel dat Suid-Afrika uit sy probleme kan groei deur nougeset gehoor te gee aan die vereistes van 'n laissez-faire-vryemarkstelsel. Die kwalike gevolge van die interne logika en die manipulatiewe karakter van hierdie stelsel kan nie meer in die geval van Suid-Afrika so gerieflik ontken word nie.

Die vernaamste probleem van hierdie soort analise is dat dit nie veel tot die aanwys van konstruktiewe uitweë uit die huidige predikament bydra nie. Soos ook die geval is met Marxistiese analises van soortgelyke probleem-situasies elders in die wêreld, word ons met die keuse tussen twee uiterste vorme van sosioëkonomiese en politieke stelsels gelaat. Die indruk word geskep dat ons konsekwent of vir ongeïnhibeerde ekonomiese liberalisme of vir sosialisme moet kies. Die Marxiste bied natuurlik die geïkete "oplossing" van 'n revolusionere oorgang na een of ander vorm van sosialisme aan.

Benewens die wrange historiese rekord van sosialistiese bewind- en beleidvoering elders in die wêreld is die ideologiese (verabsoluterende) karakter van Marxistiese denke vir Christene onaanvaarbaar (Goudzwaard). Benewens sy reduksionistiese en deterministiese karakter lei Marxisme - as ideologie - ook tot net maar nuwe vorme van die tirannie van mensgemaakte prekonsepsies. Aan die wortel van sowel die Marxistiese as die liberale konsepsie van die toekoms pad van Suid-Afrika lê die veronderstelling van die outonomie van menslike denke en die gepaardgaande optimisme oor die moontlikheid van 'n mensgemaakte heil.

Die uitgangspunt van die Reformatoriese lewensvisie is nou juis dat ware heil alleen in sig kom na die mate wat mense hulle bestaan inrig in die verlengde van die Bybelse eise vir 'n lewe in gehoorsaamheid en geregtigheid. Dit sou in Suid-Afrika inhou dat daar nie voor die eise van verabsoluteerde welvaart, sekuriteit, identiteit of revolusionêre herskikking gekapituleer moet word nie. Dit moet ons oë ook nie sluit vir die aanwysing van wantoestande en enreg uit die geledere van denkers met nie-Christelike vertrekpunte nie. Daar is nog 'n enorme taak te verrig om die volle implikasies van 'n Bybelse visie vir die hantering van ons komplekse samelewingsproblematiek te bepaal. Dat dit in 'n fundamentele sin 'n heilmakende rol kan speel, staan bo alle twyfel.

BIBLIOGRAFIE

BERTELS, K. 1973. Geschiedenis tussen Struktuur en evenement. Amsterdam : Wetenskaplike Uitgeverij.

- BUNDY, C. 1972. Emergence and decline of a South African peasantry. *African Affairs*, 71(285).
- DAVIES, R.H. 1979. Capital, state en white labour in South Africa. 1900-1960. Sussex : Harvester Press.
- DE KADT, E. & WILLIAMS, G. eds. 1974. Sociology and development. London : Tavistock.
- DE KLERK, W.A. 1975. The Puritans in Africa. London : Rex Collings.
- GOUDZWAARD, S. s.d. Genoodzaakt goed te wesen. Kampen : Kok.
- GREENBERG, S. 1980. Race and state in capitalist development. Johannesburg : Ravan Press.
- HEILBRONER, R. 1980. Marxism: For and Against. New York : Norton.
- HUGO, P. & KOTZE, H. 1983. Suid-Afrika: Oorlewing in politieke perspektief. Johannesburg : Jonathan Ball.
- INNES, D. 1984. Anglo American and the rise of modern South Africa. London : Heinemann.
- JOHNSTONE, F.A. 1976. Class, race and gold. London : Routledge and Kegan Paul.
- LACEY, M. 1981. Working for Boroko. Johannesburg : Ravan Press.
- LEGASSICK, M. 1974. Legislation, ideology and economy in post-1948 South Africa. *Journal of South African Studies*, 1(1).
- LEGASSICK, M. 1975. South Africa forced labour, industrialization and racial differentiation. (In Harris R. ed). *The political economy of Africa*. Cambridge : Harvard University Press.
- LOMBARD, J.A. 1978. Freedom, welfare and order. Pretoria : BENBO.

- MCLELLAN, D. 1979. *Marxism after Marx*. London : Macmillan.
- MORRIS, M.L. 1976. The development of capitalism in South African agriculture: Class struggle in the countryside. *Economy and Society*. 5(3).
- OMEARA, D. 1978. Analyzing Afrikaner Nationalism. *African Affairs*. 77(306).
- POSEL, S. 1983. Rethinking the "Race-Class Debate" in South African Historiography. *Social Dynamics* 9(1).
- SCHLEMMER, L. & WEBSTER, E. eds. 1977. *Change, reform and economic growth in South Africa*. Johannesburg : Ravan Press.
- SOUTHALL, R. 1982. *South Africa's Transkei*. London : Heinemann.
- THOMPSON, L. & WILSON, M. eds. 1969 & 1971. *The Oxford History of South Africa*. 2 volumes. Oxford : Oxford University Press.
- VAN DER HOEVEN, J. 1976. *Karl Marx : The roots of his thought*. Wedge : Toronto.
- WASSENAAR, A.D. 1977. *Assault on private enterprise*. Kaapstad : Tafelberg.
- WOLPE, H. 1972. Capitalism and cheap labour power in South Africa: from segregation to apartheid. *Economy and Society*. 1(4).
- WRIGHT, H.M. 1977. *The burden of the present*. Cape Town : David Philip.
- YUDELMAN, D. 1984. *The emergence of modern South Africa*. Cape Town : David Philip.